

Jedan razgovor i dva članka Ive Pilara o aneksiji Bosne i Hercegovine

Tomislav JONJIĆ
Zagreb

Došavši sredinom 1900. u Bosnu, prema vlastitim riječima, kao »slavosrpski potomak« i »apostol hrvatsko-srpske sloge«, ¹ Ivo Pilar se, poput mnogih svojih hrvatskih suvremenika, navlastito došljaka, u Bosni i Hercegovini (BiH) podrugljivo nazivanih »kuferašima«, jasnije nego ikad suočio s velikosrpskim imperijalizmom koji je, zahvaljujući brojnosti i gospodarskoj snazi bosansko-hercegovačkih Srba, ali i potpori srpske, pa i crnogorske države te srpske političke i kulturne elite iz drugih zemalja u sklopu Austro-Ugarske kao i simbiozi s mađarskim velikodržavnim ciljevima, u pokrajinama koje je Austro-Ugarska okupirala 1878. godine, imao dominantan položaj.

Stabilnosti takvog položaja u velikoj je mjeri pridonosila i razmjerno čvrsta srpsko-muslimanska suradnja, uvjetovana zajedničkim negodovanjem protiv okupacije tih pokrajina 1878. i nezadovoljstvom sustavom koji je stvoren u idućim desetljećima, te usporedna borba za vjersko-prosvjetnu odnosno vakufsko-mearifsku autonomiju.

U društvu koje je iz osmanskog doba baštinilo konfesionalni ustroj, u koji se je Monarhija ustezala dirati već i iz vanjskopolitičkih obzira, bosansko-hercegovački su se katolici, među kojima je sve više jačala hrvatska nacionalna svijest, imali razloga osjećati zapostavljenima. Jedan od ključnih problema izvirao je iz dualističkog ustroja Monarhije koji je faktično onemogućavao ujedinjenje čak i Dalmacije, a kamoli BiH s banskom Hrvatskom, pa je samim time Hrvate konfrontirao i s austrijskom i s ugarskom polovicom države, stvarajući time podlogu za očijukanje dijela hrvatske elite s centrifugalnim tendencijama odnosno sa Srbijom i Crnom Gorom, na koje su Hrvate upućivali i odjeci južnoslavenske i jugoslavenske ideologije, oblikovani u doba hrvatskoga narodnog preporoda te u kasnijem razdoblju osvježeni jezično-rasnim poimanjem nacije.

¹ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (dalje: NSK), Zbirka rukopisa i starih knjiga, R-7983, Ostavština Ive Pilara, B-a, 1. Usp. Stjepan MATKOVIĆ, »Iz neobjavljene korespondencije dr. Ive Pilara«, *Pilar* 7 (2012) 1(13), 158.

Usprkos tomu, bosansko-hercegovački su Hrvati bili posljednja od tri velike narodnosno-vjerske skupine koja je, u zakonodavnom okviru koji je pričio otvoreno političko organiziranje, prionula osnivanju vlastite kulturno-gospodarske organizacije koja će se faktično pretvoriti u njihova političkog predstavnika.

Svijest o nužnosti takvog organiziranja jačali su i neki drugi čimbenici, u prvom redu (ne sasvim ispravno) uvjerenje da većina političkih stranaka iz banske Hrvatske i Dalmacije ne pokazuje dovoljno interesa za položaj Hrvata u BiH, a ne smije se podcijeniti ni uloga koju su u tome imale unutarnje razrožnosti što su ih determinirale zavičajne razlike, prijepori unutar crkvenih struktura, izazvani uvođenjem redovite katoličke hijerarhije, koji su se neminovno prelijevali i u izvanckrveni život, budući da su svećenici i redovnici do tog doba bili praktično jedini izobraženi sloj pučanstva koji je ujedno nastupao i kao politički predstavnik i kao kulturno-gospodarski predvodnik katoličkoga življa. Tomu valja dodati i tihi otpor puka i slabašne domaće elite prema »kuferasima« iz drugih, većinom slavenskih zemalja Monarhije, koji se nije ograničavao samo na svjetovni, nego je do izražaja dolazio i na crkvenome planu.

U tom kontekstu je u dva kruga: hercegovačkome, koji je bio uglavnom pod utjecajem dalmatinskog pravaštva, i to one njegove struje koja je simpatizirala s Josipom Frankom i njegovim sljedbenicima u banskoj Hrvatskoj, te u bosanskome, u kojem je bio i Pilar, i u kojem su dominirali svjetovnjaci s mladenačkim naprednjačkim simpatijama, sazrela odluka o osnivanju Hrvatske narodne zajednice (HNZ). Pored tada već poodmaklog kulturno-gospodarskog, u stvarnosti i političkog organiziranja bosansko-hercegovačkih Srba i Muslimana, te sve zaoštrenije međunarodne političke krize skopčane s rješavanjem tzv. Istočnog pitanja, među neposrednim povodima za javno očitovanje takve nakane ponajvažnija su bila dva događaja odnosno procesa: nastanak Hrvatsko-srpske koalicije (1905.), u kojem su mnogi Hrvati u BiH i izvan tih zemalja prepoznali spremnost dijela hrvatskih političara da okupirane pokrajine prepuste Srbima (pa se je na to odgovorilo serijom novinskih tekstova, prosvjeda i predstavki),² te osnivanje Hrvatske pučke napredne stranke (1906.), u koje su Pilar i njegovi istomišljenici polagali velike nade, ali su se i osobno, u kontaktima s njezinim prvacima, a potom i sudjelovanjem na glavnome stranačkom zboru početkom lipnja 1906. uvjerali da su nji-

² Opš. o negodovanju i prosvjedima mostarskog *Osvita* te sarajevskoga *Hrvatskog dnevnika*, kao i o prosvjedima i predstavkama mostarskih i livanjskih Hrvata protiv Hrvatsko-srpske koalicije, u: Tomislav JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog (1898.—1918.)*, Zagreb, AGM, 2020., 223-225. i dr.

hove nade uzaludne, i da naprednjaci svoju politiku također grade na suradnji sa Srbima, na način da se ovima prepusti presudan utjecaj u BiH, a da im se znatni ustupci daju i u banskoj Hrvatskoj i u Dalmaciji.³

U tom su ozračju 16. kolovoza 1906. u Dolcu kod Travnika položeni temelji HNZ-a te je izabran Odbor šestorice, koji je preuzeo posao pravno-tehničkog definiranja i organiziranja tog pothvata. Članovi tog odbora bili su redom svjetovnjaci, ali je zamisao u početku nesumnjivo imala i načelnu potporu kruga oko vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera koji je do tada, koliko logikom svoga nadbiskupskog položaja, toliko i svojom intelektualnom spremom i činjenicom da je presudno određivao pisanje *Hrvatskog dnevnika*, jedinoga sarajevskoga hrvatskog lista i ujedno najvažnijih hrvatskih novina u BiH, nastupao kao glavni vjersko-kulturni i politički predstavnik tamošnjih Hrvata.⁴ Uskoro, a napose nakon što su pred kraj 1907. odobrena Pravila HNZ-a koja je u presudnoj mjeri oblikovao Pilar kao glavni ideolog te organizacije u prvim godinama njezina postojanja, te je započelo osnivanje okružnih i mjesnih odbora HNZ-a diljem zemlje, Stadler će shvatiti da se je prevario u računu i da mu svjetovnjačko vodstvo HNZ-a ne kani polagati račun ni u svjetonazorskim niti u vjersko-kulturnim, pa time ni u svojim političkim pothvatima. Stadleru je, dakako, tada postalo jasno i da je između prvaka HNZ-a i bosanskih, a dobrim dijelom i hercegovačkih franjevacu uspostavljena simbioza. Njezini su partneri imali različite motive, ali ih je ujedinjavao zajednički nazivnik: otpor prema vrhbosanskom nadbiskupu.

U taj koloplet dijelom različitih interesa i pogleda utkali su se i interesi političkih stranaka iz banske Hrvatske, pa i iz Dalmacije, u prvom redu nastojanja starčevićanskih frakcija koje su se već dulje vrijeme međusobno udaljavale zbog niza različitih razloga, da bi u prvim mjesecima 1908. među njima došlo do novoga, konačnog raskola, u kojem će na jednoj strani ostati Mile Starčević i zubar Ante Pavelić sa svojim (tzv. milinovci), a na drugoj Josip Frank sa svojim pristašama (tzv. frankovci). Prvi će se postupno sve više približavati jugoslavenskim koncepcijama, drugi će zadržati snažnu protujugoslavensku i protusrpsku notu, tražeći naslon na utjecajne austrijske kršćansko-socijalne i trijalističke krugove u zajedničkom opiranju mađarskom imperijalizmu. Ti procesi će bitno utjecati i na formuliranje hrvatske politike u BiH, koju je još naglašenije obilježavao otpor prema mađarskim ambicijama, a u svemu tome nezanemarivu su ulogu imale i gospodarske težnje ma-

³ S. MATKOVIĆ, «Ivo Pilar i naprednjaštvo», *Pilar* 8 (2013) 1-2(15-16), 69-112; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, 214-215.

⁴ Opš. o osnutku HNZ-a i o presudnoj ulozi svjetovnjačke inteligencije u tom pothvatu, u: T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, 237-255.

lobrojne hrvatske elite, pa i poslovni interesi i osobne ambicije samih članova Središnjeg odbora HNZ-a.

Malo nakon odobrenja Pravila i konstituiranja odnosno prvog zasjedanja Središnjeg odbora HNZ-a, vodstvo mlade organizacije uznastojalo je za svoje ambiciozne planove pridobiti utjecajne krugove u vrhu Monarhije. U tu je svrhu početkom ožujka u Beč otputovalo izaslanstvo Središnjeg odbora koje su, prema svemu sudeći, činili predsjednik Nikola Mandić te članovi Jozo Sunarić i Ivo Pilar. Tom zgodom je nastao i Pilarov »Exposé über die Notwendigkeit der Unterstützung der bosnisch-herzegovinischen katholischen Kroaten«,⁵ spis zacijelo namijenjen zajedničkomu ministru vanjskih poslova Aloysu Aehrenthalu u kojem Pilar potanko tumači razloge zbog kojih bi Monarhija — napose njezini austrijski krugovi — trebala u vlastitom interesu i u interesu cijele države poduprijeti hrvatske težnje u BiH.⁶

Kasnije, u svome životnom djelu o južnoslavenskom pitanju, Pilar će protumačiti kako je prava svrha putovanja toga tročlanog izaslanstva HNZ-a bilo nastojanje da se poradi na aneksiji BiH.⁷ I doista je HNZ i u idućim mjesecima činio sve što je u njegovoj moći da dođe do aneksije, čime bi bila potkresana krila srpskom imperijalizmu, a sve bi se hrvatske zemlje i formalno našle u istome državnom okviru, pod istim vladarom. U tom smislu — kao i u pogledu težnje da se postave temelji solidnoj i dugotrajnoj katoličko-muslimanskoj suradnji — planovi vodstva hrvatske organizacije u BiH bili su podudarni s planovima frankovačke starčevićanske struje, ali je HNZ za sveukupno svoje djelovanje htio pridobiti što širu potporu političkih snaga i stranaka iz Trojednice (čime bi ujedno bilo onemogućeno izravno prelijevanje tamošnjih stranaka u BiH i osiguran monopolistički položaj HNZ-a), pa se nije želio identificirati s frankovcima, što je okolnost koju će u idućim mjesecima pokušati iskoristiti nadbiskup Stadler, procjenjujući da bi u savezu s frankovcima i u tješnjem naslonu na austrijske kršćansko-socijalne elemente mogao ponovno preuzeti vodstvo hrvatske politike u BiH.

Zahvaljujući razvitku međunarodnih odnosa i vještoj diplomatskoj aktivnosti ministra Aehrenthala, do aneksije BiH je doista došlo početkom listopada 1908. godine. Ivo Pilar je uvelike pretjerivao kad je mislio kako je važnu ulogu u svemu tome imalo »privatno izvješće« koje je Aehrenthal »između 15. i 20. kolovoza 1908.« primio »od tri ugledna Bosanca katolika, u ko-

⁵ NSK, R-7983, A-7. Pilarov rukopis od 5. III. 1908.

⁶ Opš. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, 305-311.

⁷ L. von SÜDLAND, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg. Die übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems*, Wien, Manz, 1918., 669; L. von SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja*, Zagreb, Matica hrvatska, 1943., 354.

me ga oni upozoravahu na neodržive prilike u Bosni i javljahu, da se Srbi i muslimani potajno spremaju, da pošalju zastupnike u turski parlament, koji se imao skoro u Carigradu sastati, čime bi posvjedočili pripadnost Bosne i Hercegovine turskoj Carevini.⁸ Događaji koje su i Hrvati imali razloga smatrati velikom pobjedom — jer se, usprkos svemu, smatralo kako je ujedinjenje BiH s banskom Hrvatskom stvar bliske budućnosti — istodobno su i HNZ i uopće Hrvate u BiH stavili pred nove izazove.

Pored niza izjava, govora i članaka Nikole Mandića nastalih tih dana, o tome govore i jedan razgovor te dva priložena novinska članka koja je Pilar objavio malo nakon aneksije. Za prvi od tih članaka se je znalo odavno (objavljen je u osječkom listu *Die Drau* koji je godinu ranije iz tjednika prerastao u dnevnik), drugi je donedavno bio potpuno nepoznat, a osvanuo je, baš kao i donedavno jednako nepoznati Pilarov intervju koji je osvanuo tjedan ranije, u istome bečkom listu, dnevniku *Die Zeit*. Ovdje donosimo sva tri dokumenta u njemačkom izvorniku (u kojem nisu dirane čak ni očigledne pi-sarske pogriješke) te u hrvatskom prijevodu, u koji su unesene najnužnije napomene.

Dokumenti su važni za rekonstrukciju niza važnih činjenica iz Pilarova života i iz političkog organiziranja bosansko-hercegovačkih Hrvata, počevši od osnivanja HNZ-a, preko potvrde da su prve pukotine u organizaciji nastale i prije nego što je nadbiskup Stadler krenuo u otvorenu, javnu konfrontaciju s njom, do utvrđenja da vodstvo HNZ-a prije aneksije zapravo nije raspolagalo obavijestima da taj čin neposredno predstoji. Istodobno ti dokumenti ilustriraju Pilarove poglede na politički i društveni razvitak koji je bio puno kompleksniji nego što se je to na prvi pogled činilo.

Formulirajući svoje misli, Pilar je, naime, morao voditi računa i o unutarnjim odnosima u HNZ-u, u kojem je Jozo Sunarić daleko od očiju javnosti pokazivao dijelom osobno, a dijelom političko neslaganje s ostatkom vodstva, napose s Mandićem i Pilarom. No, istodobno je Pilar pred očima zacijelo imao i čitavu seriju drugih čimbenika, a ne samo opće i načelno raspoloženje triju etničko-konfesionalnih skupina u BiH. Opseg ovog članka ne dopušta njihovu potanju obradu, ali ih vrijedi bar ovlaš spomenuti. Trebalo je, naime, ostaviti dojam da su Hrvati katolici u cijelosti i bez rezerve složni u potpori aneksiji, i da HNZ uživa neupitan monopolistički položaj (što će nadbiskup Stadler već za koji tjedan demantirati organiziranjem posebne »deputacije« vladaru). Nadalje je trebalo sugerirati da su i stranke u banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji jedinstvene u odobravanju aneksije i u potpori HNZ-u ko-

⁸ L. von SÜDLAND, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*, 506; L. von SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 271.

ja je morala ostaviti dojam da je *regierungsfähig* odnosno da je organizacija sposobna preuzeti svoj dio odgovornosti u upravljanju zemljom. K tome je opću hrvatsku težnju za ujedinjenjem hrvatskih zemalja — dakle i Bosne i Hercegovine — trebalo formulirati na način koji će zadovoljiti hrvatsku javnost, a ne će dodatno uzbunjivati Srbe niti će alarmirati vladajuće monarhijske krugove, napose one mađarske, koji su u pogledu BiH razvijali zamisli koje se nikako nisu mogle pomiriti s hrvatskim težnjama i interesima.

Je li Pilar pritom postupao u kakvu preciznijem dogovoru s Mandićem, koji je znao davati i vatrenije i borbenije izjave, zasad ne znamo, no reklo bi se da je u tekstovima koji slijede u znatnoj mjeri polučio cilj kojemu je težio.

1.

Eine Unterredung mit dr. Iwo Pilar

Einer unserer Redakteure sprach heute mit Dr. Iwo Pilar, einem der Organisatoren der kroatischen Bewegung in Bosnien, über den Eindruck, den die Annexion der okkupierten Provinzen voraussichtlich in der dortigen Bevölkerung hervorrufen wird. Dr. Pilar führte ungefähr folgendes aus:

»In der letzten Zeit wurde wiederholt das Gerücht verbreitet, daß die auf eine Annexion der okkupierten Provinzen gerichteten Bestrebungen der österreichisch-ungarischen Regierung neuerlich auf Schwierigkeiten stoßen und daß die Annexion daher keineswegs in allzu naher Zeit erwartet werden dürfe. Dies bewog den Vizebürgermeister von Serajewo Dr. Mandić und mich, nach Wien zu reisen, um hier an den maßgebenden Stellen auf die tunlichste Beschleunigung der Entscheidung über die künftige Stellung des Okkupationsgebietes hinzuwirken. Sie können sich unsere ungeheuere Ueberraschung vorstellen, als wir hier erfuhren, daß die österreichisch-ungarische Regierung bereits volle Klarheit geschaffen hat und daß der Monarch bereits morgen in einem feierlichen Manifest seine Souveränität über Bosnien und die Herzegowina aussprechen werde. Wir stehen ganz unter dem Eindruck dieses großen historischen Ereignisses, und die Gefühle, von denen wir erfüllt sind, heißen tiefster Dank gegen den machtvollen energischen Herrscher und tiefster Dank gegen die Völker der Monarchie, auf deren Kraft und Stärke das Wohl unseres Landes künftig aufgebaut sein wird. Bosniens Zukunft liegt nun klar am Tage. Der Monarch stellt dem Lande eine moderne Verfassung in Aussicht, und es wird wohl nicht allzu viel Zeit verstreichen, bis das ehemalige Okkupationsgebiet über einen festen, dem Muster der europäischen Kulturstaaten nachgebildeten Verwaltungsapparat verfügen wird.«

Heute noch geht die Kunde von dem gewaltigen Machtspruch des Monarchen in das nunmehr definitiv an Oesterreich-Ungarn angegliederte Staatsgebiet. Wer die hochgradige Spannung kennt, mit der die Bevölkerung des Okkupationsgebietes in der letzten Zeit den wechselnden Gerüchten über die bevorstehende Annexion folgte, vermag sich leicht vorzustellen, welchen gewaltigen Eindruck das Manifest des Monarchen auf alle Schichten der Bevölkerung hervorrufen muß. Die größte Ueberraschung wird die neue Wendung der Dinge zweifellos bei der serbischen Bevölkerung hervorrufen, die in der jüngsten Zeit durch die groß-serbische Agitation aufgewühlt wurde und in der Annexion nunmehr die Vernichtung ihrer Hoffnungen auf eine Angliederung an Serbien erkennen muß. Für die radikalisierten Serben bedeutet der heutige Tag zweifellos eine ungeheure Enttäuschung, doch ist kaum anzunehmen, daß ernstlich der Versuch einer Auflehnung gegen die Neuordnung der Dinge gemacht wird. Uebrigens muß gesagt werden, daß in der Stimmung der serbischen Intelligenz eine merkliche Aenderung

eingetreten ist und daß diese Kreise sich mit der dauernden Angliederung Bosniens an Oesterreich-Ungarn wohl bald abfinden werden.

Was die türkische Bevölkerung des Landes anlangt, so muß gesagt werden, daß sie trotz ihrer unauslöschlichen Liebe zur Türkei und besonders zum Kalifen den neuen Zustand gern anerkennen wird. Die Türken sind zumeist Großgrundbesitzer und bedürfen mit Rücksicht auf die Eigentümlichkeit des üblichen Kolonats und die Kmetenwirtschaft dringend der nachdrücklichen Stütze durch einen wohlkonsolidierten Staat. Diesem Bedürfnis trägt die Angliederung Bosniens an die österreichisch-ungarische Monarchie zweifellos am besten Rechnung.

Die freudigste Aufnahme wird die Annexion bei den Kroaten finden, für die der heutige Tag die Erfüllung des sehnlichsten Wunsches bedeutet. Die Begeisterung über den plötzlichen Wandel der Dinge wird bis in das letzte Dorf dringen, denn die Kroaten sehen in dem Anschluß Bosniens an Oesterreich-Ungarn nicht nur die sicherste Garantie für die gedeihliche Entwicklung des Landes, sondern vor allem eine das nationale Empfinden im höchsten Maße befriedigende Annäherung an die Brudervölker in den südlichen Ländern der Monarchie.«

(*Die Zeit*, 7/1908, Nr. 2169, Wien, 7. X. 1908, S. 5.)

Prijevod

Razgovor s dr. Ivom Pilarom

Jedan od naših urednika razgovarao je danas [6. listopada, T. J.]⁹ s dr. Ivom Pilarom, jednim od organizatora hrvatskog pokreta u Bosni, o dojmu koji će kod tamošnjeg pučanstva predvidivo stvoriti aneksija okupiranih pokrajina. Dr. Pilar je svoje mišljenje izrazio otprilike ovako:

»U posljednje vrijeme je opetovano širena glasina da su nastojanja austro-ugarske vlade upravljena na priključenje okupiranih pokrajina, naišla na nove poteškoće, pa da aneksiju nipošto ne valja očekivati u bliskoj budućnosti. To je potaknulo sarajevskog dogradonačelnika Dr. Mandića i mene da otputujemo u Beč,¹⁰ kako bismo kod mjerodavnih poduzeli sve što je moguće da što prije dođe do odluke o budućem položaju okupiranog područja. Možete, dakle, zamisliti naše iznenađenje, kad smo ovdje doznali da je austro-ugarska vlada već razbistrila sve nejasnoće i da će vladar već sutra sve-

⁹ Razgovor je, naime, objavljen u sklopu opširnijeg izvješća pod naslovom »Konferenzen bosnischer Parteiführer« (*Konferencije bosanskih stranačkih vođa*), datiranog u Beču, 6. listopada 1908. godine.

¹⁰ Njima dvojici se je, prema svemu sudeći, vrlo brzo u Beču pridružio i Sunarić. (T. JO-NJIĆ, *Ivo Pilar*, 343.)

čanim proglasom objaviti svoje vrhovništvo nad Bosnom i Hercegovinom.¹¹ Mi smo pod dubokim dojmom toga velikoga povijesnog događaja, pa s osjećajima kojima smo preplavljeni izražavamo najdublju zahvalu našem moćnom i energičnom vladaru, kao i najdublju zahvalu narodima Monarhije, na čijoj će se sili i snazi graditi dobrobit naše zemlje i ubuduće. Sada je budućnost Bosne jasna kao dan.¹² Vladar je stavio zemlji u izgled moderni ustav,¹³ i zasigurno ne će proći puno vremena do trenutka kad će nekadašnje okupirano područje imati stabilan upravni aparat, izgrađen po uzoru na kulturne europske države.¹⁴

I danas se priča o toj energičnoj monarhovo odluci o državnom području koje je od tog trenutka konačno pripojeno Austro-Ugarskoj. Onaj kojemu je poznata velika napetost kojom je pučanstvo pratilo različite glasine o predstojećoj aneksiji, lako će zamisliti kako snažan dojam je monarhov proglas ostavio na sve slojeve stanovništva. Novo će stanje nesumnjivo najveće iznenađenje izazvati kod srpskog življa, koji je u posljednje doba bio uzburkan velikosrpskom agitacijom te će u aneksiji prepoznati uništenje svojih nada u priključenje Srbiji.¹⁵ Današnji je dan za radikalizirane Srbe jamačno strašno razočaranje,¹⁶ ali usprkos tomu nema posebnih bojazni da bi moglo doći do ozbiljna pokušaja neke pobune protiv novoga reda stvari. Valja uostalom reći da je u raspoloženju srpske inteligencije nastupala vidna promjena, i da će se ti krugovi dosta brzo pomiriti s trajnim pripojenjem Bosne Austro-Ugarskoj.

Što se tiče turskog stanovništva u zemlji,¹⁷ valja kazati da će ono rado priznati novo stanje usprkos svojoj neugasivoj ljubavi prema

¹¹ Kao što je poznato, u razdoblju od austro-ugarske okupacije (1878.) do aneksije BiH, vrhovništvo (suverenitet) nad tim pokrajinama i dalje je imao sultan.

¹² Pojmom «Bosna» Pilar je redovito obuhvaćao i Hercegovinu, ponekad to i naglašavajući.

¹³ Donošenje ustava i sazivanje zemaljskog sabora najavljeno je usporedno s proglašenjem aneksije, a sam ustav (*Zemaljski statut, Landesstatut*) će, skupa s nizom tzv. ustavnih zakona, biti proglašen u veljači 1910. godine.

¹⁴ Pilar, dakle, izbjegava očitovati se o hrvatskim nadama u ujedinjenje BiH s Trojedicom (odnosno bansom Hrvatskom), a i pred kraj razgovora će spomenuti tek «približavanje» (*Annäherung*). Nikola Mandić će u tom pogledu biti u više navrata odlučniji, a najdosljednije će taj zahtjev idućih tjedana postavljati nadbiskup Stadler, koji će sa svojim pristašama tu bojažljivost zajedničarskih prvaka pokušati iskoristiti za preuzimanje dominacije u HNZ-u.

¹⁵ U kasnijem će razdoblju Pilar češće posezati za pojmom «svesrpski» (*panserbisch, allserbisch*), dajući mu nešto drugačije značenje od uobičajenog značenja pojma «velikosrpski».

¹⁶ Pridjev «radikaliziran» (*radikalisiert*) zacijelo je Pilarova aluzija i na srpsku Narodnu radikalnu stranku koja je naveliko širila srpsku propagandu i u BiH.

¹⁷ Premda je bosansko-hercegovačke muslimane smatrao Hrvatima, Pilar ih je, kao što vidimo i ovdje, znao nazivati «Turcima». Tako je nerijetko činio i u svojim rukopisima i knji-

Turskoj i navlastito kalifu. Turci su mahom veleposjednici, pa im s obzirom na posebnost uobičajenoga kolonatskog odnosa i kmetškoga gospodarstva žurno treba snažna potpora jedne stabilne države.¹⁸ Priklučenje Bosne austro-ugarskoj monarhiji jamačno najbolje zadovoljava tu potrebu.¹⁹

Najradosnije će aneksiju pozdraviti Hrvati, za koje današnji dan označuje ispunjenje najusrdnijih želja. Oduševljenje najnovijim zaokretom doprijet će do najudaljenijeg sela, jer Hrvati u priključenju Bosne Austro-Ugarskoj ne vide samo najsigurnije jamstvo za plodonosan razvitak zemlje, nego im ono prije svega znači približavanje bratskim narodima na jugu Monarhije koje u najvećoj mjeri zadovoljava njihove nacionalne osjećaje.²⁰

(*Die Zeit*, 7/1908, br. 2169, Beč, 7. X. 1908, str. 5.)

gama, očito bez ikakvih omalovažavajućih ili uopće negativnih konotacija. Uostalom, u to su se vrijeme i mnoge muslimanske čitaonice i društva nazivali »turskima«, čime se je bez ikakve sumnje mislilo na vjersku, a ne na narodnosnu pripadnost.

¹⁸ Pilar govori o agrarnom pitanju koje je nakon okupacije preraslo u jednu od najvažnijih nacionalno-političkih tema u BiH, budući da je većina agrarnog zemljišta bila u rukama muslimanskih veleposjednika, dok su kršćani (razmjerno puno više pravoslavni nego katolici) bili u specifičnome neslobodnom (»kmetovskom«) odnosu. To je rezultiralo gospodarskim i uopće društvenim prijemima, u kojima je hrvatska elita vidjela snažnu polugu za približavanje katolika i muslimana.

¹⁹ Nemoguće je ocijeniti, je li ovdje umjesto službenoga i uobičajenog naziva države slučajno upotrijebljen pridjevski oblik »austro-ugarska monarhija«, i ako jest, treba li to pripisati samomu Pilaru ili je posrijedi urednički izbor. Moglo se je, naime, izborom tog oblika izdaleka sugerirati potrebu izmjena dualističkog ustroja države, o čemu se je u političkim krugovima u povodu aneksije ionako razglabalo.

²⁰ Pojam »bratski narod« Pilar ne koristi u jednini (*Brudervolk*), nego u — množini (*Brudervölker*)!

2.

Die bosnischen Parteien und die Annexion

Von Dr. Ivo Pilar
Stadtrat in Dolnja Tuzla²¹

Der Standpunkt der bosnischen Parteien in Angelegenheit der Annexion ist noch keineswegs präzisiert. In Bosnien herrscht infolge der vierhundertjährigen Türkenherrschaft der strikte Konfessionalismus. Die Türken als Moslimen haben eben die Auffassung des Moslemismus den beherrschten Völkern aufzudrücken gewußt, daß das religiöse Moment die Grundlage und die herrschende Idee des gesamten staatlichen, politischen und sozialen Lebens ist. Infolge dieser vierhundertjährigen Entwicklung stehen sich auch drei streng geteilte Konfessionen gegenüber. Die Moslims als gewesene herrschende Partei, die Katholiken (Kroaten) und die Orthodoxen (Serben).

Jede dieser drei Gruppen wird ihren besonderen Standpunkt zu der Annexion einnehmen. Die Katholiken, die sich als Kroaten fühlen, sehen in der Annexion eine wichtige Etappe ihres nationalen Lebens, in dem sie nun, nach vierhundert Jahren ihr historisches Staatsterritorium unter einem Herrscher vereinigt sehen. Die Moslims haben es allerdings bis heute noch nicht ganz überwunden, daß der Padischah, einst ihr geistliches und weltliches Oberhaupt, heute das letztere nicht mehr ist. Sie werden daher die Annexion kaum mit allzu freudigen Gefühlen aufnehmen. Die Intelligenz denkt jedoch schon so weit nüchtern, um einzusehen, daß sie unter die Herrschaft des Sultans niemals kommen können und man wird daher in moslimischen Kreisen die Herrschaft Osterreich-Ungarns als das geringste der möglichen Uebel ansehen. Man kann daher erwarten, daß sie mit Ruhe und Würde die neuen Ereignisse aufnehmen werden.

Schließlich kommen die Serben. Für die bedeutet die Annexion allerdings einen äußerst herben Schlag. Seit Jahrzenten wird bei den Serben die ebenso historisch als politisch unrichtige Auffassung verbreitet, daß Bosnien ein serbisches Land sei. Dann kam das Regime Pašić, unsolid und korrumpiert nach allen Seiten, welches sich eben nur dadurch hielt, daß es ebenso nach Unten wie nach Oben den wütendsten Imperialismus großzog. Man hatte im Volke die Ueberzeugung großgezogen, daß Bosnien und die Herzegovina sicher und bald Serbien zufallen und daß infolgedessen die mit diesen Ländern geographisch untrennbaren Länder Kroatien, Slavonien und Dalmatien bald nachfolgen werden, womit das großserbische Reich fertig wäre.

²¹ Der hervorragende Schriftsteller und Rechtsanwalt Dr. Ivo Pilar weilt derzeit mit der Deputation bosnischer Kroaten in Budapest und er hatte die Liebenswürdigkeit, über Aufforderung unseres Budapestener Korrespondenten, uns die folgenden hochinteressanten Ausführungen zur Verfügung zu stellen. (Biljeska u izvorniku)

Alle diese Hoffnungen sind durch die Annexion zunichte geworden und im selben Momente, als Bulgarien das historische Zarentum wieder geworden ist, wurde Serbien um alle seine Hoffnungen ärmer. Man kann sich leicht vorstellen, welchen Schmerz und welche Enttäuschung dies bei dem politisch so tief empfindlichen Volke, wie es die Serben sind, auslöste. Die Serben werden sich daher nur schwer mit dem Stand der Dinge aussöhnen und man kann noch auf weitere krampfhaftige und schmerzliche Zuckungen dieses Volkskörpers gefasst sein. Die Belgrader Ereignisse sind hiefür der beste Beweis, wie auch der Beweis dessen, wie sehr sich die dortigen Kreise mit dem Gedanken befreundet haben, Bosnien sei ein serbisches Land.

Aus dieser Gemütsverfassung ergibt sich auch die aktuelle Stellungnahme der drei sozialen Elemente in Bosnien. Die Kroaten, die numerisch schwächsten, sind sich der außerordentlichen Schwierigkeit ihrer Lage mit Rücksicht auf die kommende Dinge bewußt und sie rüsten energisch zum Kampfe. Die Serben dürften nach einigem unsicheren Schwanken daßselbe tun, doch man darf erwarten, daß sie, dank ihrer großen Assimiliationsfähigkeit sich bald mit den neuen Verhältnissen befreunden werden. Diesen Prozeß werden am schwersten die Moslims vollbringen, es dürfte jedoch auch den bei ihnen im Entstehen begriffenen Parteien, namentlich der Fortschrittspartei, die mit einem gesunden und schönen Programme versehen ist, gelingen, daß Moslimische Volk Bosniens mit der neuen Situation zu befreunden.

Die jetzt in Budapest weilende Deputation will von den führenden Politikern der Monarchie Direktiven erhalten, damit sie ein klares Bild gewinne über die politische Zukunft Bosniens.

(*Die Drau*, 41/1908., Nr. 231 /6264/, Essek /Osijek/, 9. X. 1908., 1.-2.)

Prijevod

Bosanske stranke i aneksija

Dr. Ivo Pilar

Gradski vijećnik u Dolnjoj Tuzli²²

Stajališta bosanskih stranaka prema aneksiji nisu još nipošto precizirana.²³ Usljedi četiristogodišnje turske vladavine,²⁴ Bosnom vlada strogi konfesionalizam. Turci su kao muslimani znali pokorenim narodima nametnuti musli-

²² Odlični književnik i odvjetnik dr. Ivo Pilar, koji trenutno kao član izaslanstva bosanskih Hrvata boravi u Budimpešti, ljubazno je udovoljio molbi našega budimpeštanskog dopisnika da nam na raspolaganje stavi sljedeća vrlo zanimljiva razmatranja. (Bilješka u izvorniku)

²³ Pojmom »stranka« (*Partei*) očito se ne označavaju političke stranke koje, uostalom, u BiH u to doba i nisu bile dopuštene.

²⁴ Prema običajima onoga vremena, i Pilar osmansku vladavinu naziva turskom.

mansko shvaćanje da je religiozni moment temelj i vodeća misao sveukupnoga državnoga, političkog i socijalnog života. Uslijed takvoga stoljetnog razvitka međusobno su sučeljene i tri strogo odijeljene konfesije: Muslimani kao ranije vladajuća stranka, katolici (Hrvati) i pravoslavni (Srbi).

O aneksiji će svaka od tih triju zajednica zauzeti zasebno gledište. Katolici, koji se osjećaju Hrvatima, u aneksiji vide važnu etapu svojega nacionalnog života, u kojoj je sada, nakon četiristo godina, njihovo državno područje ujedinjeno pod jednim vladarom.²⁵ Muslimani, dakako, nisu sasvim preboljeli da padišah, nekad njihov duhovni i svjetovni poglavica, danas više nema tu potonju ulogu. Zato ne će prihvatiti aneksiju s osobito radosnim osjećajima. Njihova inteligencija, međutim, već sada razmišlja toliko trijezno da shvaća kako se oni nikad više ne će vratiti pod sultanovu vlast, pa će se zbog toga austro-ugarska vladavina u muslimanskim krugovima promatrati kao najmanje od mogućih zala. Zato se može očekivati da će oni na posljednje događaje odgovoriti mirno i dostojanstveno.

Na koncu su tu i Srbi. Njima je aneksija iznimno težak udarac. Kod Srba je, naime, desetljećima šireno kako historijski, tako i politički neispravno shvaćanje, da je Bosna srpska zemlja. Onda je došao Pašičev režim, nesolidan i naskroz korumpiran, koji se je održavao baš time što je u svim slojevima pothranjivao najbješnji imperijalizam. U narodu se tako stvorilo uvjerenje da će Bosna i Hercegovina zasigurno i vrlo skoro pripasti Srbiji, pa će potom njihovu sudbinu slijediti i zemlje koje su s njima zemljopisno neodvojivo povezane, Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, čime bi bilo stvoreno veliko-srpsko carstvo.

Aneksija je uništila sva ta očekivanja, a u istom trenutku u kojem je Bugarska postala historijsko carstvo, Srbiji su uzete sve nade.²⁶ Lako je zamisliti koju je bol i kakvo razočaranje to izazvalo u jednome narodu koji politički tako duboko osjeća, kao što osjećaju Srbi. Zato će se oni vrlo teško pomiriti s nastalim stanjem, pa treba biti pripravan na nove grčevite i bolne trzaje toga narodnog organizma. Beogradske događaji su najbolji dokaz toga, kao i pokazatelj do koje mjere su se tamošnji krugovi naviknuli na misao da je Bosna srpska zemlja.²⁷

Iz takvoga duševnog ustroja proizlaze i aktualni pogledi triju socijalnih elemenata u Bosni. Hrvati, brojčano najslabiji, svjesni su izvanrednih po-

²⁵ U tekstu je sasvim nedvosmisleno upotrijebljen pojam *Staatsterritorium*, državno područje, baš kao što je i u razgovoru prije nekoliko dana BiH nazvana državnim područjem (*Staatsgebiet*).

²⁶ Bugarska je 5. listopada 1908. proglašena kraljevinom.

²⁷ Cilja se, naime, na žestoke prosvjede protiv aneksije i prijetnje tim povodom, koje su dolazile iz Srbije, pa i iz vladajućih beogradskih krugova.

teškoća svoga položaja u nadolazećem razvitku te se energično pripremaju za borbu. Srbi bi nakon stanovitoga nesigurnog oklijevanja mogli krenuti istim putem, ali se ipak smije očekivati da će se oni, zahvaljujući svojoj velikoj sposobnosti prilagodbe, brzo pomiriti s novim odnosima. Taj proces će najteže dovršiti Muslimani, ali bi strankama koje među njima nastaju, naime Naprednoj stranci, koju odlikuje zdrav i lijep program, moglo poći za rukom da muslimanski narod Bosne navikne na novu situaciju.²⁸

Izaslanstvo koje upravo boravi u Budimpešti od vodećih će političara Monarhije primiti smjernice, kako bi steklo jasnu sliku o političkoj budućnosti Bosne.²⁹

(*Die Drau*, 41/1908., Nr. 231 /6264/, Osijek, 9. X. 1908., 1.-2.)

²⁸ Nakon višemjesečnih priprema, pred kraj kolovoza 1908. osnovana je Muslimanska napredna stranka u čijem su vodstvu bili Ademaga Mešić, Esad ef. Kulović, Halidbeg Hrasnica, Šemsi-beg Salihbegović, Hakija Hadžić i dr. Stranačko glasilo, *Muslimanska svijest*, pojavilo se 3. rujna iste godine.

²⁹ U vrijeme proglašenja aneksije i monarh i neki zajednički ministri nalazili su se u Budimpešti, pa je u taj grad doputovao niz izaslanstava iz BiH. Opš. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, 343-356.

3.

Die Kroaten in Bosnien.

Von Dr. Ivo Pilar,
Rechtsanwalt und Stadtrat in Dolnja-Tuzla.

Die erste Aufregung über die denkwürdigen Ereignisse, die das Schicksal Bosniens und der Herzegowina entschieden, hat sich gelegt, die Ernüchterung greift Platz, und wir Kinder Neu-Oesterreich-Ungarns sind vor die Frage gestellt: was nun?

Wir bosnischen Kroaten haben uns diese Frage bereits beantwortet.

Wir gehen mutig an die Arbeit, in den Kampf mit der harten Realität, an die mühevollen Kleinarbeit im sozialen, ökonomischen Leben unseres Volkes.

Wir brauchen in dieser Richtung nicht erst die ersten Schritte zu tun, wir haben uns schon ein Stück tüchtig vorgearbeitet. Die Kroaten Bosniens haben die Hrvatska Narodna Zajednica geschaffen.

Dieses Institut hat in der Entwicklung der letzten Zeit eine derart wichtige Rolle gespielt, daß es sich verlohnt, sich mit diesem des näheren zu befassen.

Die bosnische Verwaltung der letzten dreißig Jahre hatte die bosnischen Kroaten als eine *Quantité négligeable* angesehen und danach behandelt. Da sie Katholiken sind und eine zentrifugale Bestrebung sie unter einen andersgläubigen Herrscher bringen müßte, war man ihrer Treue sicher, und nachdem sie außerdem wirtschaftlich nicht besonders entwickelt und politisch gar nicht organisiert waren, kümmerte man sich gar nicht um sie, überließ sie ihrem Schicksal und protegierte fleißig die übrigen zwei Elemente in Bosnien.

Nun, es ist der Monarchie schlecht genug bekommen, und die Ernüchterung ist in der letzten Zeit nicht ausgeblieben.

Wir Kroaten empfanden jedoch schmerzlich unsere Schwäche und Vernachlässigung um so mehr, als man uns infolge unseres Nichthervortretens für viel schwächer hielt, als wir es tatsächlich waren.

Wir überzeugten uns, daß die Hauptursache unserer Schwäche eben im Mangel jedweder nationalen Organisation lag und daß unsere Volkskreise infolge vollständiger Untätigkeit auch jedes Selbstvertrauen und Selbstbewußtsein verloren hatten.

Es fanden sich daher ein paar entschlossene Männer, in erster Linie Dr. Mandić in Serajewo, Dr. Kunarić in Banjaluka, Gjuró Djamonja in Mostar und meine Wenigkeit in Dolnja-Tuzla, die eine Zeitlang eine Kampagne und Propaganda für die Idee einer Volksorganisation in den Zeitungen führten, und am 16. August 1906 wurde in Dolac bei Travnik (Travnik, die alte kroatische Königsstadt, ist das Zentrum des kroatischen Bosnien) eine große Volksversammlung abgehalten und die Schaffung einer starken Organisation beschlossen. Es wurde ein Sechser-Komitee gewählt, in das außer den Obgenannten noch Med.—Dr. Mato Kukrić aus Travnik und Jur.—Dr. Milan Katić aus Bihac, welcher letzterer

zu einem unserer fleißigsten Mitarbeiter geworden ist, designiert wurden, dem die Ausarbeitung des Statuts anvertraut wurde.

Das Sechser-Komitee, zu dessen Referenten der Schreiber dieser Zeilen gewählt wurde, sah sich einer schweren Aufgabe gegenüber. Es handelte sich nicht nur, eine alle Stände eines kulturell noch nicht auf europäischer Höhe stehenden Volkes umfassende Organisation mit einem äußerst umfangreichen Programm auszuarbeiten, sondern man mußte mit der Schwierigkeit rechnen, daß die Organisation als eine politische gedacht war, daß aber die Regierung, die eine so umfassende Organisation ohnedies nicht allzu gern sah, ihr eine politische Natur niemals zuerkennen würde.

Es wurde somit eine Organisation, juristisch präzisiert, ein Vereinsbund, geschaffen, bestehend aus sechs Kreisvereinen, die ziemlich selbständig das gesamte kulturelle und wirtschaftliche Leben des kroatischen Volkes in ihrem Kreise zu beaufsichtigen, zu fördern und anzueifern hatten, deren Einheit durch einen Präsidenten und einen periodisch tagenden, aus zwölf Mitgliedern bestehenden Zentralausschuß repräsentiert war, dem jedoch jede politische Betätigung durch die Regierung untersagt wurde.

Der Zweck des Vereins war die wirtschaftliche und kulturelle Hebung des kroatischen Volkes in Bosnien und der Herzegowina, und wurden die Wege zur Erreichung dieses Zieles im stark sozialpolitisch gefärbten §3 der Statuten detailliert.

Anfangs September 1906 wurden in einer viertägigen Tagung des Sechser-Ausschusses die Statuten endgültig redigiert und anfangs Oktober 1906 der bosnisch-herzegowinischen Landesregierung zur Genehmigung vorgelegt.

Die Sache machte bei der Regierung den bekannten Aktenschlaf, und mußte das Sechserkomitee einen verbissenen Kampf führen, um nach einer vierzehnmönatigen Pause und wiederholten, wenn auch nicht wesentlichen Aenderungen am 27. Dezember 1907 die genehmigten Statuten zu erhalten.

Es war in den ersten Tagen dieses Jahres, als der Verein seine Tätigkeit begann. Es wurden in den sechs Kreisorten die Kreisausschüsse sowie die Zentralausschüsse gewählt und am 27. Februar die erste viertägige Tagung des Zentralausschusses abgehalten und sodann zur Organisation des Vereins in der Provinz geschritten.

Es wurden in weiterer Folge mit Einbruch des Frühjahres in ganz Bosnien und der Herzegowina Volksversammlungen abgehalten, und nach einer sechsmonatigen heißen Kampagne hatte der Verein mehr als 20.000 Mitglieder in allen Schichten des kroatischen Volkes in Bosnien und der Herzegowina.

Der Eindruck dieses ungeahnten Aufraffens der Kroaten im Lande war überwältigend. Die bosnische Regierung, die bereits ganz den Mut verloren hatte, als sie sich von jenen Elementen, die sie durch drei Dezennien gestützt und zu den stärksten im Lande gemacht hatte, treulos verlassen sah, schöpfte neue Zuversicht. Die Serben, die die Kroaten als bereits tot und sich als alleinige Herren des Landes ansahen, waren stutzig. Die Moslems, des unnatürlichen Bündnisses

mit den Serben müde, begannen zum Teil abzuschwenken und sich den Kroaten zu nähern. Es wurde eine neue, verheißungsvollere Situation im Lande geschaffen.

Die Hrvatska Narodna Zajednica (oder verkürzt durch Aneinanderreihung der Anfangsbuchstaben »Hanza« genannt) ging unentwegt an die Arbeit im Volke. In den zwei Zentralausschußsitzungen wurde eine große organisatorische, aufklärende Arbeit geleistet und eine systematische Kleinarbeit angebahnt, die dem kroatischen Volke in den Reichslanden neue Kraft und Zuversicht gaben.

Doch eines ließ sich nicht erreichen, nämlich daß die Hanza ganz unpolitisch bliebe. In einem Lande, wo die kirchliche Autonomie der Serben und des moslimischen Exekutivkomitees zur Erreichung der Kultusautonomie hohe Politik trieben, in der schicksalsschwangeren Atmosphäre, die in den okkupierten Provinzen schwebte, konnte auch die Hanza nicht ganz unpolitisch bleiben. Die leitenden Kreise des Vereins hatten die beste Absicht, sich streng an die Statutenfassungen zu halten, jedoch — *c'était plus fort* als die besten Absichten, als die schönsten Statutenparagraphe. Der Verein wurde Träger der Wünsche der bosnischen Kroaten nach der Annexion, bereitete ihnen die Wege, und leistete dabei in den breiten Schichten des Volkes eine Arbeit, von deren Wichtigkeit man sich derzeit noch nicht die richtige Vorstellung macht.

Nun, wir haben es erreicht. Der Souverän unserer übrigen Konnationalen ist auch formell unser legitimer Souverän geworden, und nach vielen Jahrhunderten finden wir wieder sämtliche kroatischen Länder unter einer Krone, unter dem mächtigen Zepter der Habsburger vereinigt. Bosnien und die Herzegowina bekommen einen Landtag, in dem alle Kreise des Volkes ihre berechtigten Bestrebungen zur Geltung bringen können.

Wir Kroaten gehen also an die Arbeit.

Wir werden bei dieser eine kluge Arbeitsteilung durchführen, werden die Elite unseres Volkes in den Landtag senden und die für jedes ersprießliche politische Fortkommen so notwendige soziale, wirtschaftliche und kulturelle Arbeit durch die groß angelegte und durchdachte Maschinerie der Zajednica leisten lassen. Das Bewußtsein der richtigen und soliden Anbahnung unseres Weges gibt uns ein riesiges Selbstvertrauen. Wir sind der großen Schwierigkeiten voll eingedenk, die sich daraus ergeben, daß wir unter den drei Konfessionen die numerisch schwächste sind und daß unsere nationalen Brüder, die Moslems, die hochgewachsenen, blonden Nachkommen des alten kroatisch-bosnischen Feudaladels, sich ihrer Stammeszugehörigkeit noch nicht voll bewußt sind. Wir vertrauen jedoch auf den tiefen ethischen Inhalt unserer Volksseele, vertrauen auf die ungeheure Zähigkeit unseres Volkes, das die widrigsten Schicksale ungebrochen und mutig ertragen hatte, daß die nachhaltigsten Erfolge unserer Arbeit auch in der neuen Aegide nicht ausbleiben können und daß das kroatische Volk einer besseren Zukunft entgegengeht.

(*Die Zeit*, 7/1908, Nr. 2176, Wien, 14. X. 1908, S. 1-2.)

Prijevod

Hrvati u Bosni

Dr. Ivo Pilar

odvjetnik i gradski vijećnik u Donjoj Tuzli³⁰

Sleglo se je prvo uzbuđenje oko znamenitih događaja koji su odredili sudbinu Bosne i Hercegovine, nastupa otrježnjenje, a mi, djeca Nove Austro-Ugarske stavljeni smo pred pitanje: što sada?³¹

Mi, bosanski Hrvati, na to smo pitanje već odgovorili.

Čilo idemo na rad, u borbu s krutom stvarnošću, na teški sitni rad u socijalnome, ekonomskom životu našega naroda.³²

U tom smislu, srećom, ne moramo poduzimati tek prve korake, jer smo neke predradnje već ranije valjano obavili. Hrvati Bosne stvorili su Hrvatsku narodnu zajednicu.³³

Ta ustanova je u posljednjim događajima odigrala tako važnu ulogu, da se isplati njome potanje pozabaviti.

Bosanska je vlada posljednjih trideset godina na Hrvate gledala kao na *quantité négligeable*, pa ih je tako i tretirala.³⁴ Budući da su oni katolici i da bi ih centrifugalno nastojanje moralo voditi pod inovjerna vladara, moglo se posigurati u njihovu odanost, a budući da k tomu ni gospodarski nisu bili osobito razvijeni, a politički su bili posve neorganizirani, na njih se nije ni obaziralo, nego ih se prepuštalo sudbini a protežiralo preostala dva elementa u Bosni.

To je Monarhiju prilično stajalo, ali u posljednje doba nije izostalo otrježnjenje.

³⁰ Službeni naziv Dolnja Tuzla izmijenjen je u Tuzla pred kraj 1909., ali se i kasnije nastavio primjenjivati, ponekad i u službenoj korespondenciji.

³¹ Upotrebom imeničkog sklopa Nova Austro-Ugarska (*Neu-Oesterreich-Ungarn*) Pilar vjerojatno hoće sugerirati da je nastala u biti nova država, na koju dosadašnji dualistički model ne će biti moguće primijeniti.

³² Prevesti imenicu »Kleinarbeit« sintagmom »sitni rad« zacijelo nije rješenje koje najbolje odgovara pravilima hrvatskoga jezika. Za njim se ovdje ipak poseže zbog toga što je »sitni rad«, kao jedna od *mantri* u socijalno-političkom nauku T. G. Masaryka postao i u hrvatskome političkom životu svojevrsni *terminus technicus*, kojim je i Pilar ovdje, možda i posve nehotice, otkrio djelić svoje naprednjačke baštine.

³³ S obzirom na *protukuferasško* raspoloženje, koje je u BiH nastalo dijelom spontano, a dijelom je bilo pothranjivano iz političkih, navlastito srpskih krugova, vrijedi primijetiti da Pilar ne pravi razliku između »bosanskih Hrvata« (*die bosnischen Kroaten*) i »Hrvata (iz) Bosne« (*die Kroaten Bosniens*). Već je istaknuto kako pojmom Bosna redovito obuhvaća i Hercegovinu, premda inače češće govori o dvjema pokrajinama, a ne o jednoj pokrajini ili zemlji (*Land*).

³⁴ *Quantité négligeable* (*franc.*) — zanemariva količina, ono što je nebitno.

Mi Hrvati smo svoju slabost i zapostavljenost osjećali tim više što nas se zbog naše suzdržljivosti smatralo i slabijima nego što stvarno bijasmo.

Osvjedočili smo se da je glavni uzrok naše slabosti upravo nepostojanje nacionalne organizacije, i da su naši sunarodnjaci zbog posvemašnje neaktivnosti izgubili i samopouzdanje i samosvijest.³⁵

Zato se je našlo nekoliko odvažnih muževa, u prvom redu dr. Mandić u Sarajevu, dr. Kunarić [Sunarić] u Banjoj Luci, Gjuro Džamonja u Mostaru i moja malenkost u Dolnjoj Tuzli, koji su u novinama povelili kampanju i propagandu u prilog ideji stvaranja narodne organizacije,³⁶ slijedom čega je 16. kolovoza 1906. u Dolcu kod Travnika (Travnik je stari hrvatski kraljevski grad, srce hrvatske Bosne), održana velika narodna skupština te donesen zaključak o stvaranju jedne jake organizacije. Izabran je Odbor šestorice kojemu je povjerena izrada Pravila, a u koji su pored navedenih ušli još i dr. med. Mato Kukrić iz Travnika te dr. iur. Milan Katičić iz Bihaća, koji je postao jednim od naših najmarljivijih suradnika.

Odbor šestorice, čijim je izvjestiteljem izabran pisac ovih redaka, suočio se je s teškom zadaćom. Nije se radilo samo o tome da se iznimno opširan program izradi za organizaciju koja je obuhvaćala sve staleže jednog naroda koji u kulturnome smislu još nije bio na europskoj razini, nego je valjalo računati i s poteškoćom da je organizacija zamišljena kao politička, a da joj vlada, koja je i bez toga prijekim okom gledala na tako sveobuhvatnu organizaciju, nikad ne će priznati politički značaj.

Zato je, pravnički precizirano, utemeljen jedan savez udruga koji se sastoji od šest okružnih saveza koji su s prilično samostalnom pozicijom imali nadzirati, promicati i poticati sveukupni kulturni i gospodarski život hrvatskoga naroda u odnosnome okrugu, pri čemu se jedinstvo tog saveza osigurava osobom predsjednika i središnjim odborom koji se sastoji od dvanaest članova i periodično zasjeda, a vlada toj organizaciji uskraćuje svaku mogućnost političkog djelovanja.

Svrhom udruge proglašeno je gospodarsko i kulturno uzdizanje hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, dok su putevi ostvarenja tog cilja potanko opisani i § 3. Pravila koji je snažno socijalno-politički obojen.³⁷

³⁵ Ovo je, dakako, jedva prikrivena kritika crkvenog vodstva, u prvom redu kritika nadbiskupa Stadlera, jer u njegovim je rukama faktično bilo i političko vodstvo, pa mu se, prema Pilaru, mora pripisati i odgovornost za zapuštenost hrvatskoga puka.

³⁶ Ovim se posredno potvrđuje da neke od nepotpisanih ili inicijalima potpisanih članaka o potrebi hrvatskog organiziranja, objavljenih u prvoj polovici 1906. valja pripisati Pilaru. (T. JONJIĆ, *Ivo Pilar*, 236-238, 253 i dr.)

³⁷ Ovdanji prijevod njemačke imenice »der Verein« (udruga, udruženje, društvo) ne smije izazvati zabunu s organizacijom pod nazivom Hrvatska katolička udruga, koju je uskoro osnovao vrhbosanski nadbiskup, u znatnoj mjeri i protiv HNZ-a.

Na jednome četverodnevnom zasjedanju Odbora šestorice, održanom početkom rujna 1906., konačno su redigirana Pravila koja su potom početkom listopada 1906. podnesena bosansko-hercegovačkoj Zemaljskoj vladi na odobrenje.

Stvar je kod vlade zapala u poznatu šutnju uprave, pa je Odbor šestorice morao voditi ogorčenu borbu da bi nakon četrnaestomjesečne stanke i opetovanih, premda ne bitnih izmjena teksta, napokon 27. prosinca 1907. dobio odobrena Pravila.

Udruga je svojom djelatnošću započela prvih dana ove godine.³⁸ U šest okružnih mjesta izabrani su okružni odbori te izaslanici za Središnji odbor, pa je 27. veljače održano prvo, četverodnevno zasjedanje Središnjeg odbora, nakon čega se je moglo pristupiti organiziranju udruge u pokrajini.³⁹

U nastavku, dolaskom proljeća, diljem Bosne i Hercegovine održane su narodne skupštine, pa je nakon šestomjesečne žustre kampanje udruga imala više od 20.000 članova iz svih slojeva hrvatskog pučanstva u Bosni i Hercegovini.⁴⁰

Dojam toga neslućenog buđenja Hrvata u zemlji je snažno odjeknuo. Bosanska vlada, koja je već bila posve demoralizirana kad su joj leđa okrenuli oni elementi koje je ona tri desetljeća podupirala i učinila ih najmoćnijima u zemlji, ponovno je oćutjela pouzdanje. Srbi, koji su Hrvate već proglasili mrtvima te se smatrali jedinim gospodarima zemlje, ostali su zapanjeni. Muslimani, umorni od neprirodnog saveza sa Srbima, počeli su se kolebati i približavati Hrvatima. U zemlji je stvorena nova situacija koja je puno obećavala.

Hrvatska narodna zajednica (ili skraćeno, prema redu početnih slova njezina imena, nazivana »Hanzom«) nezadrživo je krenula na rad u narod. Na dvije sjednice Središnjeg odbora obavljen je veliki organizacijski i prosvjetni posao te je utrput sustavnome sitnom radu koji je hrvatskom narodu u carevinskim zemljama ulio novu snagu i pouzdanje.

³⁸ Misli se, naravno, na 1908. godinu.

³⁹ Šest okružnih mjesta su: Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Tuzla, Travnik i Bihać. Premda oko toga u literaturi ima stanovitih kolebanja — pa se i Pilar ovdje buni — osnivačke skupštine okružnih organizacija HNZ-a u tim su gradovima zacijelo održane 2. i 6. siječnja (Banja Luka) odnosno između 19. i 26. siječnja 1908. (ostala okružna središta), a Središnji je odbor konstituiran 21. veljače u Sarajevu, gdje je od 22. do 25. veljače 1908. održano i njegovo prvo zasjedanje. (T. JONJIĆ, Ivo Pilar, 272, 275-277, 279-280.)

⁴⁰ Nerijetko se je, već u to doba, znalo tvrditi kako HNZ u vrijeme aneksije ima čak 40.000 članova, pa je takvu tvrdnju preuzeo i Antun Gustav Matoš, koji je nekoliko tjedana iza aneksije došao u Sarajevo, očito s ciljem pokretanja hrvatskoga lista u tome gradu. (Opš. T. JONJIĆ, Ivo Pilar, 289-290.)

Jedno se, međutim, nije dalo postići, naime da Hanza ostane sasvim nepolitičnom. U zemlji u kojoj je crkvena autonomija Srba i težnja muslimanskoga Eksekutivnoga komiteta za postignućem vjerske autonomije značila visoku politiku,⁴¹ u atmosferi sudbonosnog iščekivanja koja je lebdjela u okupiranim pokrajina, ni Hanza nije mogla ostati posve nepolitička. Vodeći njezini krugovi imali su najbolju nakanu zadržati se u pravilničkim okvirima, ali — *c'était plus fort* od najboljih nakana i od najljepših paragrafa Pravila.⁴² Udruga je postala nositeljicom težnji hrvatskog naroda za aneksijom, ona im je pripravljala pute te je pritom u najširim slojevima pučanstva obavila posao, o čijoj važnosti danas još nema prave predodžbe.

No, to smo sad postigli. Vrhovnik preostalih naših sunarodnjaka i formalno je postao naš zakoniti vrhovnik, pa nakon mnogih stoljeća nalazimo ponovno sve hrvatske zemlje pod jednom krunom, ujedinjene pod moćnim žezlom Habsburga. Bosna i Hercegovina će dobiti sabor u kojem će svi dijelovi naroda moći izraziti svoje opravdane težnje.⁴³

Mi Hrvati idemo, dakle, na rad.

Pritom ćemo provesti mudru podjelu rada, u Sabor odaslati elitu svog naroda te za svaki politički pothvat kojemu je tako potreban socijalni, gospodarski i kulturni trud, upotrijebiti široku zamišljenu i promišljenu mašineriju [Hrvatske Narodne] Zajednice.⁴⁴ Svijest o ispravnosti i solidnosti puta koji smo izabrali daje nam divovsko samopouzdanje. Posve smo svjesni velikih poteškoća koje proizlaze iz činjenice da smo brojčano najslabiji od triju konfesija, i da naša braća muslimani, ti plavokosi potomci staroga hrvatsko-bosanskoga feudalnog plemstva, još uvijek nisu posve svjesni svoje plemenske pripadnosti.⁴⁵ Pouzdajemo se, međutim, u duboki etički sadržaj naše narodne duše,⁴⁶ uzdamo se u čudesnu žilavost našega naroda koji je neslomljivo

⁴¹ Središnja srpska kulturno-gospodarska, a zapravo politička organizacija, bila je Srpska narodna organizacija (SNO), dok su muslimani ustrojili Muslimansku narodnu organizaciju (MNO) na čelu koje je bio Eksekutivni odbor.

⁴² *C'était plus fort (franc.)* — bilo je jače.

⁴³ Iako je pojam (zemaljskoga) sabora (*Landtag*) korišten češće, znalo se je u to doba po-tegnuti i naziv «parlament» za budući Sabor Bosne i Hercegovine. Možemo samo nagađati o tome, je li Pilar ovdje slučajem ili po inerciji izabrao naziv koji će uskoro dobiti i formalnu potvrdu, ili je za njim posegao posve svjesno, možda od svoga punca, odjelnog predstojnika Adalberta Sheka, koji je bio jedan od glavnih autora ustavnoga teksta, pota-nje upućen u djelokrug budućega sabora.

⁴⁴ Pilar se, međutim, iz razloga koji nisu posve rasvijetljeni, nije pojavio kao kandidat na izborima za Sabor u proljeće 1910. godine.

⁴⁵ Ovdje Pilaru, kao i mnogim piscima njegova doba, pojam pleme (*Stamm*) označuje ši-ru zajednicu od naroda (*Volk*).

i hrabro izdržao najteže udarce sudbine, da trajni plodovi našega rada ne će moći izostati ni u novome zakloništu,⁴⁷ i da hrvatski narod kroči prema boljoj budućnosti.

(*Die Zeit*, 7/1908, br. 2176, Beč, 14. X. 1908, str. 1-2.)

⁴⁶ Pojmovi »narodni duh« (*Volksgeist*) odnosno »narodna duša« (*Volksseele*) pojavljuju se u filozofskom mišljenju, ali i u pravu, politici, psihologiji i drugdje, od početka 18. do sredine 20. stoljeća. Opš. *Historisches Wörterbuch der Philosophie, Band 11: U — V*, Hrsg. von Joachim Ritter et al., Basel, Stuttgart, Schwabe & Co. Verlag, 2001., 1102-1108.

⁴⁷ Pilarova upotreba pojma zaklonište (»Aegide«) zacijelo nije slučajna, nego izvire iz njegova uvjerenja da Hrvati zbog raznih razloga svoj opstanak i prosperitet mogu najbolje zaštititi u sklopu jedne »veledržave«. (Usp. I. PILAR, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija*, Sarajevo, Komisionalna naklada »Hrvatske Knjižare«, 1918., 31.)